

PREDRAG MOMČILOVIĆ

Na šta mislimo kada kažemo...
Odrastnički turizam

Beograd, 2022.

EDICIJA TRG

Urednici edicije:

Dušanka Milosavljević, Miloš Janković i Gazela Pudar Draško

Naslov:

Na šta mislimo kada kažemo...
Odrasnički turizam

Autori:

Predrag Momčilović

Izdavač:

Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerzitet u Beogradu;
Institut za demokratski angažman jugoistočne Evrope

Dizajn korica:

Nikola Stevanović

Prelom:

Sonja Nikolić, Tijana Baltić

Mesto i godina izdanja:

Beograd, 2022

ISBN:

978-86-82324-09-6

Štampa:

Sajnos

Tiraž:

100 primeraka



INSTITUT
ZA FILOZOFIJU
I DRUŠTVENU
TEORIJU



FONDACIJA ZA
OTVORENO DRUŠTVO
SRBIA

Ova publikacija je nastala u okviru projekta „Naučene lekcije socijalističkog modela u Srbiji“ koji realizuje Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu u partnerstvu sa Institutom za demokratski angažman jugoistočne Evrope, uz podršku Fondacije za otvoreno društvo. Stavovi izrečeni u tekstu predstavljaju stavove autora

Na šta mislimo kada kažemo...

Odrastnički turizam

Polazne pretpostavke

"Travelitis, ili naša opsesija da putujemo dalje i dalje, sve brže i brže, sve češće (i kraće) je u velikoj meri veštačka potreba koju je stvorio supermoderni život, pojačan medijima i stimulisan turističkim agencijama i turama operatera, i mora se revidirati i umanjiti."

Latouche, S. (2009). Farewell to Growth

Odrast¹ (degrowth) se još uvek smatra novom društvenom teorijom, baziranoj na već postojećim ali i inovativnim

¹ Giacomo D'Alisa, Federico Demaria, Giorgos Kallis, (2016) "Odrast pojmovnik za novu eru", Institut za političku ekologiju i Fraktura

praksama. U srži teorije odrasta je prepoznavanje limita ekosistema i duštvenih sistema u kojima živimo i ostajanje unutar tih limita. Ostajanje unutar limita moguće je samo ukoliko se odustane od ustaljenje paradigme fokusa na stalni ekonomski i materijalni rast. Ovakav vid rasta do sada je doneo ekološku degradaciju, uz to nije unapredio socio-ekonomski položaj velikog broja ljudi. Odustajanje od težnje za stalnim rastom uz promene obrazaca proizvodnje i potrošnje materijalnih dobara, uz poštovanje i lokalnog konteksta i ulaganja u usluge brige vodile bi društvu koje je mnogo više u skladu sa prirodom i u kome su društvene razlike manje a osnovne potrebe zadovoljene.

Kada je u pitanju turizam, postoji jako mali broj radova koji spajaju oblasti odrasta i turizama. Odrast u turizmu zahteva radikalnu promenu turističkih obrazaca. Odrastničke prakse u turizmu povezane su uglavnom sa drugim oblicima alternativnog turizma kao što su ekoturizam, održivi turizam, zeleni turizam, spori turizam, turizam u zajednici, turizam u korist siromašnih i fer turizam. Na primer, dok se ekoturizam² fokusira na očuvanje ekološke osnove od koje turizam zavisi; turizam u korist siromašnih ili fer turizam pokušava da poveća udeo profita koji odlazi siromašnima; turizam zasnovan na zajednici³ fokusira se na veće uključivanje lokalnih zajednica dok spori turizam⁴ zahteva upotrebu niskouticajnih i niskougleničnih vidova transporta i izbor destinacija bliže kući. Svi ovi vidovi turizma imaju sličnosti sa odrastničkim turizmom ali ne usvajaju nužno filozofske koncepte odrasta, poput ograničenja rasta, alternativnih stilova života,

² Jovičić D. (2010): Turizam i životna sredina, Ton Plus, Beograd.

³ Donny Sita, Sharon & Mohd Nor, Nor. (2012). Community-based Tourism (CBT): Local Community Perceptions toward Social and Cultural Impacts.

⁴ Gökçe Özdemir & Duygu Çelebi (2018) Exploring dimensions of slow tourism motivation

antimaterijalizma i volonterske jednostavnosti. Kao rezultat toga, iako možemo zaključiti da postoji primetna konvergencija odrastničkog turizma sa drugim vidovima alternativnog turizma, oni nisu u potpunosti istovetni, razlog tome je što odrast kao pojam objedinjuje sve pozitivne preduslove drugih oblika alternativnog turizma koje pojedini vidovi turizma nemaju.

Pojedine pozitivne turističke politike i turističke prakse iz Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije mogu biti dobra dopuna pri promišljanju turizma koji će ići u pravcu socio-ekološke održivosti i odrasta. Istorijski gledano pre formiranja SFRJ turizam je bio gotovo nepoznat pojam većini stanovništva, rezervisan gotovo isključivo za privilegovane elite. U SFRJ dolazi do promene politika koje su u fokusu imale sektor turizma, gradi se veliki broj radničkih odmarališta, organizuju se ekskurzije, a dostupnost odmora i putovanja postaje značajno veća. Brz rast turizma u Jugoslaviji uticao je i na veći pritisak na životnu sredinu i infrastrukturu kako u ruralnih predelima tako i u gradovima.

Nakon raspada SFRJ kao model održivog turizma često se predstavlja elitni turizam koji će dovesti do uvećanja prihoda uz smanjenj pritiska na životnu sredinu i infrastrukturu, ali se često prećutkuje da ovakav vid turizma dovodi do isključivanja velikog broja ljudi. Cilj odrastničkog turizma morao bi biti da turizam ostane dostupan najširim društvenim slojevima ali i da se negativni ekološki i društveni uticaji ovog sektora neutrališu ili barem minimalizuju. Veliki gradovi poput Beograda poseban su izazov jer predstavljaju komplikovane multifunkcionalne celine koje privlače veliki broj turista, a u kojima nije moguće jasno izolovati uticaj turističkog sektora.

Beograd je glavni i najveći grad Republike Srbije. Prema

popisu stanovništva, domaćinstava i stanova iz 2011. godine u Srbiji, u Beogradu je živelo ukupno 1.659.440 stanovnika, što predstavlja 23,09% ukupnog broja stanovnika Srbije⁵. Kao bivši glavni grad Jugoslavije i kao jedan od najvećih gradova na Balkanskom poluostrvu, Beograd predstavlja i jedan od regionalnih centara. U poslednjih dvadesetak godina primetna je tendencija rasta broja turista koji iz različitih razloga posećuju Beograd. U ovom istraživanju pokušali smo da prikupimo relevantne podatke vezane za održivost i ugljenični otisak turizma u Beogradu, ali i da analiziramo tendencije razvoja turizma u Beogradu u kontekstu razvoja samog grada i predložimo alternativne načine razvoja turizma koje bi išle u skladu sa teorijom i praksom odrasta. U ovom radu Beograd je uzet kao pokazni primer a situacija sa neodrživim turizmom je slična i u drugim gradovima u Srbiji i širom Evorpe.

Pri analizi održivosti turizma i potencijala za smanjenje ugljeničnog otiska turizma vodili smo se celokupnom socio-ekonomsko-ekološkom održivošću, jer je samo kroz ovakvu analizu moguće uočiti glavne prepreke za ostvarenje održivijeg i ugljenično neutralnog turizma. Tokom koncipiranja istraživanja javila se prepreka u definisanju praksi održivog turizma, dok su tokom realizacije samog istraživanja dodatnu prepreku predstavljali manjkavost ili nedostatak zvaničnih podataka, strateških dokumenata pisanih na ovu temu, kao i drugih javnih politika. Posebno je uočiv nedostatak podataka o ugljeničnom otisku turizma. Na kraju je odlučeno da osnovna premisa istraživanja bude ta da samo grad koji je održiv za sve svoje stanovnike može biti i održivi grad za turizam.

⁵ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji 2011, Knjiga 20 - Uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 i 2011, 30 septembar 2011, Republički zavod za statistiku, Dostupno na: <https://bit.ly/3ca4tNo>

Radiografija stanja

Istorijski, usled svoje fizičko-geografske pozicije i pozicije regionalnog centra, Beograd je oduvek privlačio turiste. Nakon Drugog svetskog rata Beograd beleži ekspanziju u broju poseta i broju noćenja, pa sa ukupno 143.000 turista, koliko ih je bilo 1954. godine, broj turista raste do 1.653.000 turista u 1985. godini⁶. Nakon raspada Savezne Federativne Republike Jugoslavije značajno se smanjio broj turista u Beogradu. Razloga za smanjenje bilo je više: rat, izolacija, inflacija, pad ekonomske moći stanovništva itd. Tek nakon 2000. godine primetan je ponovni porast broja turista u Beogradu, ali ni danas broj turista i noćenja nije dostigao nivo iz 1985. godine.

Ponovni rast turizma doprineo je značajnoj promeni urbanog gradskog tkiva Beograda. Rast turizma u Beogradu nije dovoljno ispraćen na nivou javnih politika, a javne politike vezane za održivi turizam gotovo da ne postoje. Održivost turizma se samo sporadično spominje u pojedinim strateškim dokumentima i često je u koliziji sa drugim strateškim opredeljenjima.

Iako se u Nacrtu *strategije razvoja turizma grada Beograda 2020-2025*⁷ kao jedan od ciljeva navodi aspekt održivosti (i to ne samo ekološke, već i socijalno-ekonomske), moglo bi se reći da se lokalne vlasti u Beogradu prethodnih godina, kada govore o razvoju turizma, osvrću isključivo na rast ekonomije. *Strategija razvoja grada Beograda do 2021. godine*⁸, svrstava povećanje broja investitora i turista u isti koš, kao pokazatelje pozitivnog brendiranja

⁶ Jugoslavija 1918 -1988 statistički godišnjak, Savezni zavod za statistiku, Dostupno na: <https://bit.ly/3ppzYqm>

⁷ Nacrt Strategija razvoja turizma grada Beograda 2020-2025, Dostupno na: <https://bit.ly/3t95awo>

grada. Ovo ne bi bio problem da je Beograd grad koji karakteriše planska, dobro promišljena gradnja, koja zadovoljava potrebe onih koji žive u njemu. Ipak, za one koji kritičnije promišljaju grad, hektični urbani razvoj, neplanska gradnja, investitorski urbanizam i decenijsko zanemarivanje osnovne gradske infrastrukture bile bi odrednice koje bliže određuju urbani razvoj Beograda.

Narativ koji se gradi oko ekstenzivne gradnje prethodnih desetak godina često nije odvojen od narativa o pozicioniranju Beograda kao turističke prestonice regiona. Mnogi izvedeni i najavljivani projekti, koji su prethodnih godina izazivali kontroverze i otpor građana, pravdani su od strane predstavnika vlasti upravo time da će privući turiste. Ovi projekti najčešće su osporavani od strane javnosti zbog nedostatka uključivanja građana u proces donošenja odluke da se velike sume novca ulože upravo u njih, ali su često postojali i jak socijalni i ekološki aspekt u pogledu borbe za javni prostor i kritike uticaja ovih projekata na životnu sredinu ili kulturno nasleđe.

Prema zvaničnim statistikama najveći deo turista boravi u hotelima, više nego u svim ostalim tipovima smeštaja zajedno. Potom slede garni hoteli, hosteli, privatni smeštaj i ostali tipovi smeštaja u manjem broju. Ipak, treba imati u vidu da ove statistike ne uzimaju u obzir veliki broj neregistrovanih privatnih smeštaja i da je u stvarnosti broj onih koji pronalaze smeštaj na sajtovima poput AirBnB daleko veći.

Strategija razvoja turizma Republike Srbije⁹ za period

⁸ Startegija razvoja grada Beograda, „Službeni list grada Beograda“ broj 47/17 Dostupno na: <https://bit.ly/3pyGyLr>

⁹ Strategija razvoja turizma Republike Srbije za period od 2016. do 2025. godine, "Sl. glasnik RS", br. 98/2016

2016-2025, takođe, prepoznaje visok nivo neregistrovanih kapaciteta i poslovanje u „sivoj zoni“ kao jednu od slabosti. Drugi problemi koji se navode su veliki broj objekata u nedefinisanoj vlasništvu, neažuriran registar turističkih preduzeća i nedostatak funkcionalnih statističkih podataka kao osnova za donošenje odluka i nedovoljna primena savremenih standarda u hotelskoj industriji.

I pomenuta strategija, kao i vizije predstavnika gradskih vlasti prethodnih godina, jasno streme ka rastu broja hotelskih i sličnih objekata, povećanju popunjenosti smeštajnih kapaciteta i broja noćenja stranih turista. U periodu od 2014. do 2019. godine broj hotela u Beogradu se udvostručio, a gradonačelnik Beograda je u avgustu 2019. godine izjavio da je potrebno nastaviti sa daljom izgradnjom hotelskog smeštaja. Većina izgrađenih hotela deo su većih svetskih lanaca i spadaju u luksuzni smeštaj.

Pored rastućih smeštajnih kapaciteta u hotelima, sve više turista u Beogradu odseda u privatnim stanovima iznajmljenim preko AirBnB-a. Ovakav vid smeštaja i dalje ne ulazi u zvanične statistike, te čini veliki deo „sive zone“ kada je u pitanju smeštaj turista. Poput mnogih evropskih prestonica i Beograd se sve više suočava sa problemom da se stanodavci radije odlučuju na kratkoročno iznajmljivanje stanova, pogotovo onih koji su blizu centru grada, jer im to donosi veći profit i nikakve obaveze. Ako uzmemo u obzir da u Beogradu živi stotine hiljada podstanara (preciznih podataka nema usled neevidentiranja zakupa), jasno je da ovakav trend podiže cenu zakupa i potiskuje podstanare (najčešće studente i radnike iz unutrašnjosti) dalje ka periferiji grada.

Dok Beogradu nedostaju neka od osnovnih infrastrukturnih rešenja, poput sistema za prečišćavanje otpadnih voda, upravljanje otpadom i održiviji javni prevoz,

fokus je prethodnih godina uglavnom na izgradnji luksuznog stanovanja, komercijalnim sadržajima i megalomanskim projektima. Sve ovo je neophodno uzeti u obzir, jer grad u kome nisu rešeni osnovni infrastrukturni problemi, a koji teži da za par godina udvostruči broj turista, ne može govoriti o održivom turizmu.

Sektor turizma ima veliki interes za održavanje čiste životne sredine, jedna je od trvrdnji koja se pominje u Nacrtu Strategije razvoja turizma grada Beograda 2020-2025. Pa ipak, pored nje se kao strateški interes spominje proširenje turističkih kapaciteta, kao i različiti projekti pre svega namenjeni unapređenju turističke ponude Beograda, koji kratkoročno i dugoročno imaju negativne posledice na životnu sredinu i pri tome doprinose uvećanju socio-ekonomske nejednakosti.

Grad Beograd se već godinama susreće sa rastućom ekološkom degradacijom, uz loše upravljanje resursima. Povećanje broja turista dodatno podstiče povećanje zagađenja, s obzirom da grad Beograd nema dugoročno rešene probleme prečišćavanja otpadnih voda, emisija zagađujućih čestica i gasova u vazduh, održivog deponovanja otpada, kontrole buke, vizuelnog zagađenja itd.

Osim ekoloških problema, za Beograd je karakterističano i odsustvo plana održivog transporta. Zbog svog geografskog položaja, Beograd predstavlja važno saobraćajno čvorište u regionu. Saobraćaj i turizam neraskidivo su povezani i dominantni vid mobilnosti u određenom gradu utiče i na mobilnost turista i njihov ugljeni otisak i ukupnu održivost.

Drumski saobraćaj je najzastupljeniji oblik saobraćaja u Beogradu. Poput pojedinih drugih milionskih gradova i

Beograd postaje vidno prezasićen motornim vozilima u svojoj saobraćajnoj infrastrukturi. Istovremeno iz godine u godinu raste broj putnika koji u Beograd dolaze preko aerodroma Nikola Tesla, koji se nalazi u neposrednoj blizini grada.

Fokusom na rast broja putnika koji u Beograd dolaze vazдушnim saobraćajem podržava se ugljenično najneefikasniji vid transporta. Takođe, otvaranjem novih avio linija ka udaljenim vanevropskim gradovima, ali i prema gradovima u regionu dodatno je uvećan ugljenični otisak koji ostvaruju turisti koji posećuju Beograd.

Za razliku od drumskog i avio saobraćaja, železnički saobraćaj jedan je od najodrživijih i ima značajno manji ugljenični otisak u odnosu na sve druge vrste masovnog prevoza. Pa ipak, umesto da se na ovom vidu transporta bazira održiva mobilnost, kao i održivi turizam, on je u stalnom opadanju. Broj zaposlenih u železničkom transportu je smanjen, kao i broj potencijalnih putničkih mesta, a sve ovo prati i smanjenje ukupne dužine pruga i broja lokomotiva. Celokupna situacija dovela je do toga da udeo putnika koji koriste železnički saobraćaj u ukupnom broju putnika konstantno opada. Na nivou Srbije broj putovanja železničkim saobraćajem je sa 6.077.000 u 2015. godini pao na 3.963.000 u 2019. godini¹⁰.

Kada je u pitanju Beograd, na smanjenje broja putovanja najviše su uticali izmeštanje glavne železničke stanice van centra grada, ukidanje pojedinih međunarodnih linija, kao i privremena obustava saobraćaja na najprometnijoj pruzi Beograd - Novi Sad.

¹⁰ Ukupan prevoz putnika i robe, 2018. i 2019., Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, Dostupno na: <https://bit.ly/3rtlXYm>

Šta da se radi?

Izbijanje pandemije COVID-19 virusa značajno je uticalo na broj turista i noćenja širom sveta. Broj turista je u martu 2020. godine u Beogradu opao za 65.2% u odnosu na broj turista u martu 2019. godine, dok je u aprilu 2020. godine broj turista opao za 98.8% u odnosu na broj turista u aprilu 2019. godine. COVID-19 pandemija posebno je uticala na broj stranih turista koji, usled zatvaranja državnih granica i mera prevencije, gotovo nisu ni dolazili u Beograd. Nakon ublažavanja mera borbe protiv pandemije COVID-19 virusa primećeno je povećanje broja turista.

Gotovo potpuno gašenje i neizvesnost koja se pojavila u sektorima turizma i ugostiteljstva, kako na svetskom i evropskom nivou, tako i na nivou Srbije i samog grada Beograda, ostavila je prostora za promišljanje kako učiniti sektor turizma odrasničkim, održivijim i ugljenično neutralnijim.

Uporedo sa rastom svesti o problemima i potrebom zaštite životne sredine, raste i broj turističkih praksi koje se predstavljaju kao zelene i održive. Na žalost veliki broj ovih praksi samo je primer green washinga gde je mnogo više resursa uloženo na promociju i samopromociju nego na činjenje ovih turističkih praksi održivijim. Raskrinkavanje ovih lažnih zelenih praksi jedan je od prvih koraka ka društvu održivog turizma.

Umesto na green-washing turizam potrebno je naglasak staviti na održive forme alternativnog turizma, poput: ekoturizma, održivog turizma, zelenog turizma, sporog turizma, turizma u zajednici, turizma u korist siromašnih, fer turizama, itd. Ove alternativne prakse moraju da se nadopunjuju kako bi se negativan uticaj turizma neutralisao i minimalizovao. Osim održivih

alternativnih turističkih praksi koje se spravode na individualnom nivou, potrebno je i ove prakse institucionalizovati kroz drugačije turističke politke.

Osim predloga alternativnih i niskougleničnih praksi turizma, druge ideje koje su u srži teorije odrasta komplementarne su sa smanjenjem ekološkog i ugljeničnog otiska turizma. Smanjenje radnog vremena i postepeno odustajanje od društva baziranog na plaćenom radu¹¹, kao jedinom koji se vrednuje jedna je od središnjih vrednosti odrastničkog pokreta i teorije. Skraćivanjem radnog vremena ljudi bi imali više vremena za putovanje i ostajanje na putu što je i preduslov manjem ekološkom otisku. Danas u Beogradu turisti ostaju prosečno tek 2.1 dan, uvećanjem ove brojke zapravo došlo bi do smanjenja ekološkog i ugljeničnog otiska koji turisti ostavljaju na dnevnom nivou jer bi se umanjio negativan uticaj stalnih putovanja. Umesto autobusa koji u jednom danu obilaze više gradova, ili avio linija koje odvoze turiste samo na vikend, turisti bi smanjenjem radnog vremena imali više vremena da ostanu u jednom gradu duže i da istažuju aternativne vidove turizma.

Predlog odrastničkog turizma baziran je na ekološki prihvatljivim vidovima transporta, kao jednim od najznačajnijih i najviše zagađujućih aspektima turizma. Ekološki vidovi transporta su i sporiji i lokalniji pa će njihovo masovnije korišćenje biti omogućeno smanjivanjem radnog vremena i uvođenjem univerzalnog osnovnog dohotka. Umesto avio saobraćaja i automobila turisti bi koristili, vozove, bicikle, pešačenje i druge nisko intenzivne vidove transporta. A pored toga ljudi će biti podstaknuti da se opredele za lokalnije

¹¹ Kovačević, M. (2022). Na šta mislimo kada kažemo...Sloboda od rad. Institut za filozofiju i društvenu teoriju

destinacije kako bi putovali što kraće i ostali duže.

Odrasnički turizam zasnovan je i na drugim praksama poput fokusa na lokalne zajednice, antimaterijalizma, dekomodifikacije i low-tech rešenjima. Umesto velikih turističkih multikorporacija koje iscrpljuju lokalne resurse i uništavaju prirodne ekosisteme, turizam treba predati u ruke lokalnih zajednica koje mogu bolje da učuvaju lokalne prirodne jedinstvenosti. Osim podrške lokalnim zajednicama potrebno je dekomodifikovati turizam da bi on postao dostupniji svima. Dekomodifikacija može biti ostvarena otvaranjem direktne razmene između ljudi, i razmenom veština i drugih dobara umesto isključivom razmenom za novac.

Odmor bi trebalo bi da bude sve manje organizovan i industrijalizovan. Putujući neužurbanije, putnik dobija priliku da ceni destinaciju na dublji i značajniji način. Kao rezultat njihovog alternativnog načina života, aktivnosti turista koji su u porastu nisu komodifikovani i omogućavaju veći naglasak na iskustvu putovanja. Smanjenje turističke infrastrukture, koje sugerise rast, ponudiće bogatstvo iskustva kroz fokus na lokalitetu i angažovanje sa lokalnim zajednicama¹².

Komodifikacija i dehumanizacija turizma doveli su do toga da se turisti posmatraju isključivo kao izvor novca koji na sve načine treba što bolje iscediti. Ovakav vid turizma razvijen je gotovo svuda u zemljama bogatog severa, a sve više se prelijeva i na siromašniji jug. Turizam ovakvih razmera i karakteristika ostavlja samo pustoš lokalnim zajednicama, a turistima daje istovetno komodifikovano

¹² Andriotis, K. (2014). Tourism development and the degrowth paradigm. *Turističko poslovanje*, 13, 37-45. <https://doi.org/10.5937/TurPos1413037A>

iskustvo koje gotovo da nije moguće prilagoditi potrebama. Promena narativa da turizam mora ovako da izgleda i da alternativa nije moguća predstavljao bi prvi korak u stvaranju održivije atmosfere za turizam kako u Beogradu tako i u svim drugim gradovima i mestima širom sveta.

CIP- Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

338.484:502.131.1(0.034.2)

МОМЧИЛОВИЋ, Предраг, 1988-

Na šta mislimo kada kařemo --. Odrastnički turizam / Predrag Momčilović. - Beograd : Univerzitet, Institut za filozofiju i društvenu teoriju : Institut za demokratski angařman jugoistočne Evrope, 2022 ([Novi Sad] : Sajnos). - 13 str. ; 18 cm. - (Edicija Trg)

Tirař 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-82324-09-6

a) Туризам-- Одрживи развој

COBISS.SR-ID 67086089